

עוד על המילים הזעירות תגובה לדברי אסף מילי

אני מודה למר אסף מילי על הערותיו. אכן, ראוי לעקוב אחר כל פירוש מחודש ולנסות לאתר את מקורו הראשון וגם את המהלכים שהיו לו בפרשנות לדורותיה. אף אני אשלים פרט במאמרי ואזכיר כי המילה קד בשירתו של רבי שמואל הנגיד (שנזכרה בסוף מאמרי) נדונה על ידי ציון עוקשי.¹

ובהזדמנות זאת אדון במילה זעירה נוספת המתפרשת בפסוק אחד במקרא בצורה יוצאת דופן, והיא המילה קל.

ירמיהו הנביא מתאר את זנותה של "בגודה" המסמלת את מלכות יהודה, ואומר: "והיה מקל זנותה ותחנף את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ" (ירמיהו ג', ט). מה משמעות הקול בהקשר הזה של תיאור הזנות? מנחם בולה מפרש (בפירוש דעת מקרא לפסוק): "פולחן האלילים היה מלווה רעש החוגגים, ורצה לומר שהרעש בלבד טימא את הארץ".

אולם בפרשנות לדורותיה מהלך פירוש שונה, ולפיו המילה קל אינה מתפרשת במובנה הנפוץ, אלא נגזרת מן השורש קל"ל. פירוש זה משתקף בתרגומים העתיקים - תרגום השבעים, הוולגטה, הפשיטתא ויונתן; נזכר בפרשנות היהודית לדורותיה (כגון אצל רש"י ורד"ק), ומקובל במילונות המקראית ובפרשנות המחקרית.

יש שפירשו כי קל פירושו פחזות, קלות דעת.² תרגום השבעים מתרגם את מקל בהוראת 'אין ואפס' (εἰς οὐθέν). יונתן תרגם: "והוה מדקלילא בעינהא טענתהא, וחיבת ית ארעא, וטעת עם פלחי אבניא ואעיא".³ ונראה שפירש כך: מעשה הזנות אחר עבודה זרה קל בעיניה, ולכן היא מרחיקה לכת ומרחיבה את הזנות עוד יותר, לעצים ולאבנים.⁴

1. צ' עוקשי, מילון שמואל הנגיד על פי שירתו, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ט, עמ' 350-351.

2. י' שטיינברג, מילון התנ"ך, תל אביב תשכ"ב, עמ' 745; צ' רדי וח' רבין, המילון החדש לתנ"ך, ירושלים 1989, עמ' 519.

3. גם רש"י ורד"ק בפירושיהם לפסוק ציינו את הפירוש העולה מן התרגום. רש"י מעיר: "ויונתן תרגם מקל זנותה לשון קלות". ורד"ק: "ענין קלות. ואמר המסר' עליו חסר בקלילותא, ופירושו כתרגומ' וכו'".

4. מנדלקרן הזכיר בדבריו בראש הערך 'קול' את תרגום יונתן, השבעים והמסורה, הביא את

והשווה את האמור בהקשר דומה במקצת באחאב: "ויהי הַנֶּקֶל לכתו בחטאות ירבעם בן נבט ויקח אשה את איזבל... וילך ויעבד את הבעל וישתחו לו" (מל"א ט"ז, לא) ואת האמור בחוטאים במקדש בנבואת יחזקאל: "הַנֶּקֶל לבית יהודה מעשות את התועבות אשר עשו פה כי מלאו את הארץ חמס ויָשְׁבוּ להכעיסני והנם שלחים את הזמורה אל אפס" (יחזקאל ח', יז).

רד"ק מביא את הפסוק במילונו (**ספר השרשים**) בשורש קל"ל (ולא בשורש קר"ל):

והשם: והיה מקל זנותה - והמסורת עליו לית חסר בקלילותא. ובדברי רבותינו ז"ל (ירושלמי חלה פ"ב ה"ד, נח ע"ג) מפרשים אותו כמשמעו ואמרו: 'קול באשה ערוה, ומה טעם? "והיה מקל זנותה ותחנף [את הארץ ותנאף] את האבן ואת העץ' (ספר השרשים, ברלין תר"ז, עמ' תרנד).

המסורה שמצטט רד"ק מופיעה במהדורת מקראות גדולות (ונציה רפ"ד-רפ"ו): "ל' חסר בקלילותא", ובניסוח שונה במקצת בכ"י לנינגרד B19a: "ל' וחס' בקליל'". בכתר ארם צובה הערת המסורה אינה מתייחסת למשמעות, אלא רק לכתב: "ל' חס", היינו שהמילה מקול כתובה תמיד בכתב מלא (17 פעמים) ורק בפסוקנו היא כתובה בכתב חסר.

יש קושי בניסוחה של הערת המסורה כפי שהיא באה בדברי רד"ק ובמקראות גדולות: באופן מילולי משתמע ממנה שיש במקרא כמה הופעות של 'מקול' (או של 'קול') במשמעות 'קלילות', ומכולן רק בפסוקנו הכתיב חסר. אולם באמת אין הדבר כן, והמילה יחידאית במשמעות זו. הניסוח של כ"י לנינגרד קשה עוד יותר, שהרי משתמע ממנו שהמילה יחידאית בהגייתה (ל'), וזה ודאי אינו נכון. הערת המסורה צריכה אפוא להתפרש בדרך אחרת: זהו המקום היחיד שהמילה 'מקול' באה בכתב חסר; ועוד: משמעותה כאן היא מלשון קלילות.⁵ ואולי התכוונה המסורה להסביר בדרך הזאת את הכתיב החסר החריג.

מ' בולה דוחה את הראיה מן הכתיב החסר (בפירוש **דעת מקרא** לפסוקנו, הערה 7), ומציין כי הכתיב החסר בא במקומות נוספים במקרא. בדיקה מעלה כי המילה קול בלא אות שימוש לפניה באה לעולם בכתב מלא (165 פעמים). כאשר לפניה אות שימוש או שתי אותיות שימוש היא באה 170 פעמים, ורק חמש מהן בכתב חסר (ובהן פסוקנו). אם כן, למרות שהוכחה גמורה אין כאן, סיוע מסוים לפירוש יש ויש. נראה שהפירוש הזה נוח יותר בפסוק, ומכל מקום הוא פירוש עתיק המהלך בפרשנות לדורותיה.

לפי הפירוש הזה, יש במקרא תיעוד לצורה 'קול' הבאה אחר כך בלשון חז"ל בצירוף 'קול וחומר'. הצורה הזאת, **קול** בחולם, באה כמה פעמים בכ"י וטיקן 66 של

הפסוק בשורש קל"ל, ושוב, בסימן שאלה, בשורש קר"ל.
5. הניסוח המדויק צריך היה להיות "ל' חס", ובקלילותא" או "ל' חס' ול' בקלילותא".

הספרא ובמקומות אחרים בניקוד הבבלי,⁶ וגם סופר כ"י קויפמן של המשנה כותב כמה פעמים **קול וחומר** בכתוב מלא (כגון נזיר פ"ז מ"ד וסוטה פ"ו מ"ג).⁷ ואין כאן המקום לדון אם שימוש הלשון הזה בכתוב בירמיהו מניצני השפעת הארמית על העברית הוא, או התפתחות פנימית שחלה בעברית, או שמא לפנינו פירוש משני של הכתוב בירמיהו שנולד בהשפעת הארמית.

6. ראה: י' ייבין, **מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי**, ירושלים תשמ"ה, עמ' 804.
7. וראה: א' אלדר, **מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית ב (עדה ולשון ה)**, ירושלים תשל"ט, עמ' 271.